
Aspecte juridice și etice ale sincronizării activităților militare cu cele nonmilitare în operațiile multidomeniu

Legal and ethical aspects of the synchronization of military and non-military activities in multi-domain operations

Student doctorand Luiza SÎRBU (RADUSLAV)*

*Universitatea Națională de Apărare „Carol I”
e-mail: sirbu.luiza@yahoo.com

Abstract

Evoluția războiului, a conflictelor armate, în general, în societatea contemporană și în viitorul previzibil impune necesitatea unor reflecții profunde nu numai asupra fizionomiei confruntării, ci și asupra regândirii modalităților de adaptare a formelor și procedeele de acțiune militară la exigențele dreptului internațional și ale principiilor și normelor care privesc protecția victimelor și a diferitelor categorii de persoane, bunuri materiale și culturale. „Operațiile multidomeniu” au un potențial considerabil sporit, de generare a unor efecte distructive combinate, obținute cu mijloace de luptă, bazate pe tehnologii noi, și prin sincronizarea activităților militare cu cele nonmilitare, această mixare putând genera, la rândul ei, consecințe care pot intra sub incidența dreptului războiului. În acest context, în materialul de față ne propunem identificarea unor aspecte care reflectă necesitatea de sincronizare a operațiilor multidomeniu cu reglementările juridice și condițiile de etică ce se impun a fi întrunite pe perioada desfășurării conflictelor militare contemporane.

The evolution of war and armed conflicts in contemporary society and in the foreseeable future requires deep reflection not only on the physiognomy of the confrontation but also on rethinking the ways of adapting the forms and procedures of military action to the requirements of international law, principles, and norms concerning the protection of victims, different categories of persons, and material and cultural assets. “Multi-domain operations” have a considerably increased potential for generating combined destructive effects achieved with means of combat based on new technologies. By synchronizing military and non-military activities, this mixing can, in turn, generate consequences that may fall under the law of armed conflict. In this context, our aim in this material is to identify some aspects that reflect the need to synchronize multi-domain operations with the legal regulations and ethical conditions necessary for conducting contemporary military conflicts.

Cuvinte-cheie:

război; operații; multidomeniu; drept; juridic; moral; sincronizare.

Keywords:

war; operation; multi-domain; law; legal; moral; synchronisation.

Confruntarea armată implică violența, iar aceasta a generat, dintotdeauna, nesfârșite suferințe și pierderi de vieți omenești și pagube materiale, drame prin care au fost și sunt și astăzi nevoite să treacă populații largi (copii, femei, bătrâni și persoane neajutorate), prinse în încleștări în care s-au folosit mijloace de luptă din ce în ce mai distrugătoare pentru a pune în operă acțiuni militare aflate, nu o dată, dincolo de orice rațiune și raționalitate.

Caracterul conflictului este mereu în schimbare, susținută de evoluția culturală, militară și tehnologică. De altfel, în ultimii 20-25 de ani, ritmul schimbării s-a accelerat, datorită în mare parte apariției noilor tehnologii care transformă modul de desfășurare a conflictelor, precum și mediul de operare în care acestea au loc. Pe acest fundal de schimbare continuă, dreptul conflictelor militare, dreptul internațional umanitar și etica militară pe perioada conflictelor armate de diferite tipuri trebuie să fie supuse unui control sporit.

Componenta hibridă a războiului desfășurat de Federația Rusă în Ucraina extinde câmpul de luptă prin exploatarea mai multor domenii și dimensiuni militare și nonmilitare. Cultura, informația, economia, tehnologia și societatea în ansamblu au devenit câmpuri de luptă în acest context. Războiul hibrid de tip demonstrativ, desfășurat pe câmpul de luptă ucrainean, dacă este purtat împotriva țărilor europene, ar reprezenta o provocare deosebită pentru Europa și pentru gestionarea crizelor și apărarea atât a NATO, cât și a UE.

Contracararea actorilor și activităților hibride necesită un răspuns cuprinzător și coordonat în mai multe domenii și spații de luptă, iar operațiile multidomeniu par să ofere o soluție în astfel de ipostaze. Astfel, operațiile multidomeniu sunt văzute ca reprezentând „orchestrarea activităților militare în toate domeniile și mediile, sincronizate cu activități nonmilitare, pentru a permite Alianței să ofere efecte convergente cu o viteză relevantă” ([NATO Standardization Office 2022, 3](#)) și având potențial distructiv superior folosirii întrunite a categoriilor de forțe armate, problematica respectării normelor dreptului internațional devenind imperioasă.

Mai mult, este cert că angajarea confruntării cu adversarul simultan în unul sau mai multe dintre domeniile operaționale identificate în Doctrina Întrunită Aliată a NATO (*NATO Allied Joint Doctrine*), respectiv maritim, terestru, aerian, spațial și cibernetic, concomitent cu folosirea integrată a capacităților organizațiilor militare și nonmilitare implică transformări nu numai în caracterul luptei propriu-zise, ci și creșterea responsabilității legale și morale în adoptarea deciziilor privind organizarea unei mari diversități de activități conexe, între care și cele care țin de protejarea victimelor directe și indirecte de efectele luptei, ceea ce impune, în opinia noastră, o abordare multidomeniu a operațiilor și din această perspectivă.

Necesitatea de sincronizare legislativă și morală a operațiilor multidomeniu

Astăzi, în cel de-al treilea deceniu al secolului al XXI-lea, evoluția mediului de securitate a cunoscut, sub impactul fenomenului globalizării, transformări profunde în plan politic, economic, tehnico-științific, social și al cunoașterii, dar odată cu această evoluție, au apărut și noi forme de crize și conflicte armate, în care și-au făcut apariția noi mijloace de luptă în teatrele de operații militare, folosirea lor generând multiple provocări de legitimitate, din perspectiva dreptului internațional public și în ceea ce privește incidența dreptului internațional umanitar.

Chiar dacă conține norme de comportament în timpul conflictelor armate, dreptul internațional nu poate reprezenta un substitut al păcii, ci „o pavază a omenirii în fața provocărilor sângeroase, o mărturie unică a rațiunii și a speranței de a stăpâni forța și îndurarea în fața aberației ucigașe” (Uscoi și Oprea 1999, 5). Aceeași observație este valabilă și pentru etica militară, ca ansamblu al regulilor de conduită care trebuie respectate pe perioada desfășurării conflictelor armate.

Problematika aspectelor juridice și morale ale sincronizării acțiunilor militare cu activitățile nonmilitare în operațiile multidomeniu trebuie contextualizată, în opinia noastră, în primul rând în discuția privind obligația, impusă statelor de dreptul internațional contemporan, de a reglementa diferendele dintre ele, exclusiv prin mijloace pașnice „Noi, *Popoarele Națiunilor unite* – stipulează Carta ONU –, *hotărâte să izbăvim generațiile viitoare de flagelul războiului care, de două ori în cursul unei vieți de om a provocat suferințe de nespus (...). Și în aceste scopuri să practicăm toleranța și să trăim în pace unul cu celălalt (...)* și să instituim metode care să garanteze că forța armată nu va fi folosită decât în interesul comun (...).” (Organizația Națiunilor Unite 1945, 1)

Chiar dacă precizia armamentelor a fost perfecționată, acestea sunt folosite astăzi pe scară largă asupra unor obiective civile, războiul, în ansamblul său, afectând un număr tot mai mare de persoane și bunuri materiale, culturale și spirituale, punând sub semnul întrebării prezentul și viitorul dezvoltării sale. Totuși, deși schimbări vaste sunt înregistrate în modalitatea de ducere a războiului, dimensiunea umană a acestuia rămâne încă fixă – războiul are limite etice. Așa după cum constatau și unii specialiști în domeniul militar, „bătălia pe mai multe domenii reprezintă o dilemă etică intrinsecă pentru capacitatea luptătorului de a aplica puterea de luptă în concordanță cu principiile Jus ad Bellum și Jus in Bello inerente dreptului războiului” (Hedrick 2018). De aceea, pe măsură ce strategiile și tacticile evoluează, este imperativă considerarea ramificațiilor juridice și etice ale utilizării acestora în plan militar. În plus, conflictele armate, fie ele internaționale sau interne, sunt clauza care însoțește alte fenomene anomice, cum sunt foametea, bolile, migrația, distrugerea mediului, în legătură cu care se vorbește mult, dar se face prea puțin, în absența unor reglementări internaționale mai ferme, unanim acceptate, dar mai ales respectate și eficiente prin natura sancțiunilor îndreptate împotriva celor care le încalcă.

Mai mult, un studiu al *Rand Corporation* arată că „abordările revizioniste ale teoriei războiului just contestă definiția legală a combatanților, deoarece în noile tipuri de operații interdomenii nu se ține cont de intențiile etice ale indivizilor care sunt părți la conflict. În acest sens, noncombatanții pot fi expuși la vătămări, dacă acțiunile lor sprijină un «război nedrept»” (Retter și alții 2016, V). De asemenea, s-a considerat că sistemele cibernetice și autonome prezintă provocări pentru o serie de principii care stau la baza cadrelor morale și juridice tradiționale.

Atacurile cibernetice, folosirea dronelor ca arme de lovire, a roboților armați, a armelor complet autonome, pentru a nu mai vorbi despre reluarea retoricii posibilității de a întrebuița, în anumite condiții, armele de distrugere în masă, sunt acțiuni militare împotriva cărora, în momentul de față, nu există reglementări acoperitoare specifice în dreptul internațional și de aceea în majoritatea cazurilor, se face trimitere la texte cu acoperire generală, de cele mai multe ori la Carta Națiunilor Unite, art. 36 din Protocolul Adițional I la Convențiile de la Geneva din 1949, sau la alte reglementări existente la nivel internațional. Mai mult, conform conceptului bătăliei multidomeniu, „atacurile cibernetice împotriva intereselor economice naționale reprezintă un atac la adresa suveranității unui stat, justificând astfel represaliile letale” (Hedrick 2018, 42). În timp ce din punct de vedere legal, justificarea poate proteja astfel de acțiuni, justificarea morală și etică este mult mai ambiguă.

Dificultatea încadrării acestui gen de acțiuni din punctul de vedere al dreptului internațional derivă și din dificultatea identificării autorului, ca urmare a faptului că reglementările au fost conturate pornind de la fizionomia clasică a războiului, cu operațiuni în spațiul fizic, real, în zone de contact mai mult sau mai puțin apropiat, pe când operațiunile duse în conflictele armate contemporane pun un mare accent și pe acțiunile în care identitatea agresorului, locația sa și beneficiarul real al efectelor lor sunt greu sau imposibil de stabilit.

Mai mult, profitând de inadecvarea unor prevederi ale documentelor care incriminează încălcarea principiilor și normelor dreptului internațional, inclusiv ale dreptului internațional umanitar, la transformările produse în societate și în fenomenul conflictualității, în toate conflictele armate au avut și au loc fapte și acțiuni condamnabile din punct de vedere legal și moral, pentru care rareori a fost cineva chemat să dea socoteală în fața justiției, deși teoretic „populațiile și beligeranții rămân sub ocrotirea și sub imperiul dreptului internațional, așa cum rezultă ele din uzanțele stabilite între națiunile civilizate, legile umanității și exigențele conștiinței publice” (A patra convenție de la Haga 1907, 1).

Toate acestea trebuie să-și găsească soluții într-un viitor cât mai apropiat, având ca exemplu reglementările în domeniul războiului cibernetic, cuprinse în Manualul de la Tallin asupra dreptului internațional, aplicabil războiului cibernetic (The Tallinn Manual on the International Law of Cyber Warfare), dar multe alte forme de manifestare a conflictualității politico-militare așteaptă descoperirea unor modalități

adecvate de raportare a lor la principiile și specificitățile dreptului internațional, pentru că „tehnologiile emergente precum inteligența artificială, hipersonica, învățarea automată, nanotehnologia și robotica conduc la o schimbare fundamentală a caracterului războiului (...), impacturile lor au potențialul de a revoluționa câmpul de luptă, spre deosebire de orice, de la integrarea mitralierelor, tancurilor și a aviației, care a început în epoca războiului cu arme combinate” (Milley 2018, i). Ca răspuns la transformarea caracterului războiului și la necesitatea de abordare cuprinzătoare a nevoii de pace și securitate globală, s-a dezvoltat operația multidomeniu, „care se desfășoară pe parcursul a trei faze de operare: competiție, criză și conflict armat” (DefenceNews 2022).

La nivelul NATO, așa după cum arăta și definiția prezentată mai sus, conceptul se bazează pe orchestrarea activităților militare în toate domeniile și spațiile mediului de operare, coordonare cu activitățile nonmilitare, care să permită producerea unor convergențe cu o rapiditate relevantă, domeniile reprezentând entități din mediul operațional în care se organizează și se execută acțiuni sinergice de confruntare cu adversarul. Totodată, el îmbină acțiunile din mediul fizic cu cele din spațiul nonmaterial informațional sau care acționează asupra psihicului uman.

Pe când la nivelul NATO conceptul de operații multidomeniu este vizualizat ca fiind o evoluție, o formă superioară de dezvoltare a operațiilor întrunite, în perspectiva SUA, operațiile multidomeniu nu se diferențiază de operațiile întrunite, ele fiind considerate ca reprezentând „folosirea combinată de arme și capacități comune militare și nonmilitare pentru a crea și exploata avantaje relative pentru învingerea forțelor inamice și consolidarea victoriei” (US Department of the Army 2022, 1-2). Unele elemente doctrinare ale conceptului operații multidomeniu au apărut în anul 2017, sub denumirea de „bătălia multidomeniu” (Concept Version 1.0 for Multi-Domain Battle), redenumit, în anul 2018, „operații multidomeniu” și prezentat în Pamphlet 525-3-2 *The US Army in Multi-Domain Operations 2028*. Conceptul a fost construit „pe baza doctrinei armatei americane din anii '80 «Bătălia Aero-Terestră», conturată ca răspuns la amenințarea reprezentată de Armata Sovietică în teatrul european” la acel moment (Leon 2021, 92).

La nivelul armatei britanice, în 2020 se aduce în discuție conceptul „integrare multidomeniu”, văzut drept „postarea capabilităților militare în concordanță cu alte instrumente naționale de putere, aliați și parteneri; configurată să perceapă, să înțeleagă și să prevină amenințările în timp optim, pe toate domeniile operaționale și nivelurile de război” (UK Ministry of Defence 2020, 3). Ulterior, în 2021, se dezvoltă integrarea multidomeniu în „conceptul de operare integrată” (UK Ministry of Defence 2021), văzut ca modalitate de contracarare a strategiilor adversarilor, menite „să submineze coeziunea, să erodeze reziliența economică, politică și socială și să concureze pentru avantaje strategice în regiuni cheie ale lumii” (UK Ministry of Defence 2021, 3).

În literatura de specialitate, există autori care susțin că noua concepție privind organizarea confruntării cu adversarul are la bază trei principii fundamentale:

postarea calibrată a forțelor obținută prin combinarea poziționării lor cu capacitatea de a le manevra pe distanțe strategice; existența unor structuri de forțe de tip multidomeniu care să aibă capacitatea, capabilitatea și rezistența necesare pentru a putea opera în mai multe domenii în situații volatile; convergența efectelor, obținută prin integrarea rapidă și continuă a capabilităților în toate domeniile fizice, precum și în spațiul nonmaterial electromagnetic, informațional și psihic (Milley 2018, 17-24) care, susțin alți autori, „rezolvă problema domeniilor contestate și amenințările Anti-Acces/Aerial Denial (A2/AD), prezentate de operațiunile chineze și ruse pe perioade de conflict” (Garn 2019, i).

Domeniile cheie care trebuie luate în considerare pe câmpul de luptă multidomeniu sunt atributele culturale, tehnologice și militare care modelează operațiile multidomeniu, dilemele etice, create de tehnologiile emergente, inclusiv cele cauzate de punerea în aplicare a tehnologiilor disruptive, dar și implicațiile operaționale și strategice ale acțiunilor militare în mediile urbane dense.

Este evident că această nouă paradigmă în care are loc confruntarea în operațiile militare implică nevoia regândirii modalităților de sincronizare a acțiunilor militare cu cele nonmilitare, în sensul identificării de soluții adecvate problemelor de factură cinetică și noncinetică ce pot apărea în fiecare dintre domeniile de confruntare, urmărind, deopotrivă, atingerea obiectivelor militare operaționale, a celor care vizează susținerea, asigurarea și protecția multidimensională a forțelor, dar și a populației civile, a mediului, bunurilor de patrimoniu cultural și a diferitelor categorii de persoane care trebuie să beneficieze de tratamentul adecvat, conform principiilor și normelor dreptului internațional umanitar.

Eforturi naționale în direcția conceptualizării reglementării operațiilor multidomeniu

România s-a aliniat eforturilor statelor lumii, întreprinse în domeniul juridic în plan atât legislativ, cât și instituțional, valorificând *„tradițiile umanitare ale poporului român, în general, ale forțelor armate, în special, precum și experiența acumulată de structurile cu răspundere în acest domeniu, în mod deosebit ca urmare a participării la diferite misiuni internaționale”* (Guvernul României 2005, Preambul).

Răspunzând în manieră specifică dezideratelor care derivă din conceptul de operații multi-domeniu pe care să se impună în cadrul NATO, Strategia militară a României introduce conceptul de operare **Forța întrunită integrată**, pe baza căruia *„Forțele Armate ale României, în format interinstituțional extins, își vor îndeplini misiunile și sarcinile stabilite”* (Ministerul Apărării Naționale 2021b, 26). De asemenea, în Carta Albă a Apărării se face referire, printre cerințele specifice pentru Armata României, la un *„proces de decizie performant, sistem de comandă-control eficient și dezvoltarea capabilităților întrunite și multidomeniu de răspuns”* (Ministerul Apărării Naționale 2021a, 32).

Totuși, așa după cum remarcă și specialiștii militari români, „*operația multidomeniu se referă, pe lângă aspectele clar delimitate a fi militare convenționale, și la aspectele de ordin neconvențional, acesta fiind, de fapt, și unul dintre motivele pentru care s-a distanțat la nivel doctrinar și conceptual de operația întrunită*” (Cucinschi 2021, 144).

Operațiile multidomeniu se desfășoară pe parcursul a trei faze de operare: competiție, criză și conflict armat. Acestea abordează provocarea concurenților care folosesc capacități stratificate la distanță pentru a descuraja, solicitând României și partenerilor și aliaților săi „să utilizeze capacități terestre pentru a elimina sau diminua amenințările provenite din rețelele de informații, supraveghere și recunoaștere inamice” (DefenceNews 2022).

La nivelul Armatei României, așa după cum prezintă specialiștii militari români, „dezvoltarea conceptului MDO este încă în fază de studiere și aprofundare doctrinară, urmând a fi implementat în perioada 2026 - 2032, pe timpul celei de-a doua etape a Programului pentru transformarea Armatei României până în 2040 – implementarea noilor tehnologii și reorganizarea forțelor armate pentru acțiuni multidomeniu. Până la finele primului trimestru al anului 2022, la nivelul Ministerului Apărării Naționale s-au luat măsuri de participare a experților și cercetătorilor științifici la diferite activități organizate în domeniul operațiilor multidomeniu și s-au organizat și desfășurat unele evenimente științifice pentru analiza doctrinară a necesității realizării unui astfel de concept” (Ioniță 2022, 72). Așadar, spre diferență de alte state, precum SUA sau Regatul Unit al Marii Britanii, care au trecut la faza de implementare a conceptului, România înregistrează o evoluție mai lentă, care se datorează cu prioritate necesității „dezvoltării unor capacități întrunite și multidomeniu de răspuns” (Ministerul Apărării Naționale 2021a, 32) care folosesc tehnologii avansate, precum „cele încorporate în mai multe aplicații militare, respectiv: intelligence, supraveghere și cercetare (ISR), logistică, operații cibernetice, comandă și control (C2), vehicule semiautonomă și autonome” (Ioniță 2022, 43). De asemenea, instruirea și pregătirea pentru operațiuni multidomeniu constituie, fără îndoială, o provocare pentru Armata României, mai ales încercând să țină pasul cu dezvoltările aliaților și ale partenerilor, ca și ale potențialilor adversari. Realitatea arată că este incredibil de dificil să aduni personal și active aeriene, terestre, navale și spațiale într-un mediu securizat cibernetic, cu atât mai mult când acest lucru trebuie făcut rapid, consistent și eficient din punctul de vedere al costurilor.

Concluzie

Regulile războiului s-au schimbat, iar odată cu apariția conflictelor hibride, în multe situații, rolul mijloacelor nonmilitare în atingerea obiectivelor politice și strategice a crescut și, în multe cazuri, acestea au depășit puterea armelor în eficiența lor. Astfel, și focalizarea în ceea ce privește metodele de luptă aplicate în conflict, s-a modificat, în direcția utilizării pe scară largă a politicilor economice, informaționale, umanitare și a altor măsuri nonmilitare.

Conceptul de operații multidomeniu a ajuns să domine standardele militare, limbajul discuțiilor legate de apărare, documentele conceptuale și articolele de opinie fiind văzute ca soluție integratoare și cuprinzătoare de folosit pentru apărarea națională și colectivă în fața amenințărilor hibride. Conceptul de operații multidomeniu creează și multiresponsabilități juridice și morale, izvorâte din specificitățile aplicării acestui drept în acțiunile desfășurate în manieră integrată în domeniile respective, ceea ce face necesară mai buna contextualizare a principiilor și normelor dreptului conflictelor armate, în raport cu noile provocări ale conflictualității politico-militare și dezvoltarea formelor, metodelor și mecanismelor destinate reprimării încălcării acestor reglementări.

În ceea ce privește conflictele viitoare care vor implica folosirea tuturor celor cinci domenii de luptă (terestre, aeriene, maritime, spațiale și cibernetice), este din ce în ce mai important ca Armata României să continue să dezvolte și să desfășoare noi arme și tehnologii care ne vor asigura îndeplinirea cu succes a misiunilor viitoare în cadrul național și aliat. Pe scurt, trebuie să transformăm structura de forțe pentru a îndeplini cerințele viitoare de luptă.

Referințe

A patra convenție de la Haga. 1907. „Convenția privind legile și obiceiurile războiului pe uscat.” [https://www.arduph.ro/files/articles/Conven%C8%9Bia%20\(Regulamentul%20\)%20referitoare%20la%20legile%20%C5%9Fi%20obiceiurile%20r%C4%83zboiului%20pe%20terestru,%20Haga,%2018%20octombrie%201907.pdf](https://www.arduph.ro/files/articles/Conven%C8%9Bia%20(Regulamentul%20)%20referitoare%20la%20legile%20%C5%9Fi%20obiceiurile%20r%C4%83zboiului%20pe%20terestru,%20Haga,%2018%20octombrie%201907.pdf)

Congressional Research Service. 2022. “Defense Primer: Army Multi-Domain Operations (MDO).” November 21.

Cucinschi, Alexandru-Lucian. 2021. „Impactul operației multi-domeniu asupra strategiei militare.” *Gândirea Militară Românească* 144.

DefenceNews. 2022. “Multidomain operations concept will become doctrine this summer.” <https://www.defensenews.com/land/2022/03/23/multidomain-operations-concept-will-become-doctrine-this-summer/>.

Garn, Alex R. 2019. *Multi-Domain Operations: The Army’s Future Operating Concept for Great Power Competition*. Fort Leavenworth, KS: US Army Command and General Staff College.

Guvernul României. 2005. *Strategia națională a României de aplicare a dreptului internațional umanitar*. București.

Hedrick, Bryan. 2018. “First to Fight for the «Right»: The Ethical Dilemma Inherent Within the Multi-Domain Battle Concept.” *Small Wars Journal*. <https://smallwarsjournal.com/jrnll/art/first-fight-right-ethical-dilemma-inherent-within-multi-domain-battle-concept>.

Ioniță, Crăișor-Constantin. 2022. *Societatea postindustrială și inteligența artificială. Provocări și oportunități din perspectiva securității naționale și a NATO privind dezvoltarea conceptului operație multidomeniu*. București: Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”.

Leon, Jose Diaz de. 2021. "Understanding Multi-Domain Operations in NATO." *The Three Swords Magazine* (NATO Joint Warfare Centre) (37): 91.

Milley, Mark A. 2018. "The U.S. Army in Multi-Domain Operations 2028." *TRADOC Pamphlet 525-3-1* i. <https://adminpubs.tradoc.army.mil/pamphlets/TP525-3-1.pdf>

Ministerul Apărării Naționale. 2021a. *Carta Albă a Apărării*. București.

—. 2021b. „Strategia militară a României.” București.

NATO Standardization Office. 2022. "AJP-01. Allied Joint Doctrine." https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1128191/AJP-01_EdF_V1.pdf.

Organizația Națiunilor Unite. 1945. *Carta Națiunilor Unite*. http://anr.gov.ro/docs/legislatie/internationala/Carta_Organizatiei_Natiunilor_Unite_ONU_.pdf

Retter, Lucia, Hall, Alex, James Black și Nathan Ryan. 2016. *The moral component of cross-domain conflict*. Cambridge: Rand Corporation.

UK Ministry of Defence. 2020. "Joint Concept Note 1/20 Multi Domain Integration." https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1014659/Integrated_Operating_Concept_2025.pdf

—. 2021. "IntegratedOperatingConcept." https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1014659/Integrated_Operating_Concept_2025.pdf

US Department of the Army. 2022. "FM 3.0. Operations." <https://irp.fas.org/doddir/army/fm3-0.pdf>

Uscoi, Nicolae și Gabriel Oprea. 1999. *Introducere în Dreptul Internațional Umanitar*. București: Editura Cartega.